

AKARATSZABADSÁG

AZ ÖRÖK EMBERI KÉRDÉSEK addig maradnak felszínen, ameddig minden oldalukról meg nem világítjuk őket. Egyetlen szaktudomány sem sajátíthatja ki ezeket, mert ha saját munkaterületén megoldja is, ezt a megoldást a többi tudományág és gondolkozási irány rendszerint nem fogadhatja el.

Így hullámzik immár évszázadok söt évezredek óta az akaratszabadság kérdésének vitája. A történelem előtti időkben a természetes józan ész oldotta meg olyan pluralisztikus mindenség felvázolásával, mely a szabad, beszámítható, teljes felelősséggel rendelkező és kezdeményezni tudó tényezők munkájából állott elő. A primitív népek lelki életét kutató utazók és tudósok egybehangzóan állítják, hogy a természetes józan ész meggyőződése animisztikus, mert minden eseményt szabad lelki elhatározásból vezet le. Az emberek erejét meghaladó folyamatokat, természeti katasztrófákat, világeseményeket pedig szellemek és istenek idézik elő.

A görög bölcselek újabb szempontból nyúltak a kérdéshez. Legfőbb törekvésük volt a világban tapasztalható rend megmagyarázása; ennek kedvéért mindenkit — még az isteneket is — a végzet alá rendelték. De bármily következetes, áthághatatlan és kikerülhetetlen volt világmagyarázatukban a végzet, a sors rendelése: az akaratszabadságot, a felelősséget mégsem semmisítette meg. Csupán csak kereteket jelölt ki és ezek a keretek, amíg egyrészt kielégítően biztosították a világ rendjét, a természeti és társadalmi folyamatok törvényszerűségét, addig elég tágak voltak ahhoz, hogy az egyén közöttük, mint szabad és felelősségteljes kezdeményező tevékenykedhessenek.

A kereszténységnek újra elő kellett vennie az akaratszabadság kérdését, hogy a szabadságot az isteni mindentudással és mindenhatósággal egyeztesse össze. A görög bölcsélet eredményeit a skolaszticizmus, thomizmus, molinizmus, a predesztináció tana oly módon emelte a keresztény meggyőződés szintjére, hogy a természetes józan ész belátását és a kialakított bölcséleti rendszereket a Biblia igazságaival világította meg.

A természetes józan ész, a bölcsélet és a bibliára épülő vallásos meggyőződés egymásra találása és megegyezése sem lehetett azonban még az utolsó szó. A természettudományi kutatásnak ugyanis még nem érkezett el az ideje és így még nem foglalhatott állást. Keppler, Galilei, Newton, Harwey, Pasteur és a többiek felfedezései nyomán alakultak ki mai formájukban az egyes szaktudományok és ezeknek újra elő kellett venni az egész kérdést.

A természettudományi kutatás nemcsak új nézőpontokból vette szemügyre az akaratszabadságot, hanem kialakított felfogását szervesen illesztette bele tudományos rendszereibe. Ha már most emlékezetünkbe idézzük azt az óriási átalakulást, amit a természettudományi kutatás fellendülése idézett elő technikai civilizációinkban, kultúránkban, társadalmi életünkben, nem lepődhetünk meg azon a megrázkódtatáson sem, melyet az akaratszabadság újabb értelmezése, a bölcséletre, a vallásos meggyőződésre és a természetes józan észre gyakorolt. Alaposan szemügyre kell vennünk tehát nemcsak az általános természettudományi világképnek az akaratszabadság kérdésében elfoglalt álláspontját, hanem az egyes szaktudományokét is, sőt még a tudományos kutatás haladása és az újabb felfedezések következtében előállott felfogásbeli változásokra is tekintettel kell lennünk. De nem foglalkozhatunk felvetett kérdésünkkel nagy általánosságban, mert így az áttekinthetetlen részletek útvesztőjébe jutnánk, hanem pontosan megfogalmazott feladatokat kell kitűznünk. Először fizikai, másodsor életteni és

végül lélektani szempontból fogjuk tanulmányozni az akaratszabadságot. Ez a felosztás nemcsak a természettudományok szempontjából helyes, mert az élettelen világgal foglalkozó szaktudományoktól (fizika, kémia, csillagászat stb.) pontosan elkülöníthetők az élőlényekkel (fiziológia, biológia, állattan, fejlődéstan stb.), illetve a lélekkel (ember- és állat-pszichológia stb.) foglalkozó szaktudományok, hanem emberi szempontból is, mert a mindenség felsorolt három rétegének testünk anyagi része, azután életfolyamataink és végül lelki-szellemi világunk felel meg.

Az élettelen világgal foglalkozó természettudományi ágak összefüggő világgépet legelőször a XIX. században hoztak létre. Ez a világgép azt tanította, hogy a világmindenség anyagból, erőből áll, s ezek kölcsönhatásait szükségképpen elsődleges és egyetemes érvényű természeti törvények szabják meg. Az anyag atomoknak elnevezett parányi részecskékből épül fel és ezek — Newton általánosan elfogadott véleménye szerint — öröktől fogva egyformák: megváltoztathatatlanok, elpusztíthatatlanok és oszthatatlanok. A világmindenség erői ezekre a parányi anyagrészecskékre hatnak, de mivel maguk az atomok megváltoztathatatlanok, az erők csupán csak egymáshoz való helyzetüket módosíthatják. Az anyag és az erő egymásra hatásának egyetlen lehetséges eredménye a mozgás, az atomok egymáshoz való közeledése vagy távolodása; a mindenség energiái végeredményben nem egybek vonzó vagy taszító erőknél. Az anyagnak és az erőnek minden egymással való kapcsolata törvényeknek van alávetve; ezek a törvények magától értetődő módon abszolút érvényűek. A fizikusok szilárd meggyőződése szerint minden esemény végső mivoltában ezen elsődleges természeti törvények hézagtalan rendszerének hódol és ez a törvényrendszer áthághatatlan vaskövetkezetességgel determinálja a világmindenség legparányibb építőkövének, vagy hatalmas naprendszerének viselkedését.

Az események lefolyásában eszerint a világmagyarázat szerint nem lehet többé semmiféle alternatíva. Mindaz, ami valamelyik pillanatban bekövetkezik szükségszerűen történt, ami nem történt meg annak bekövetkezése viszont lehetetlen volt, mégpedig abszolút módon szükségszerű vagy lehetetlen és a kettő között semmiféle más esetlegességek, vagy igazi lehetőségnek nincs helye.

Ez a világgép igen egyszerűen intézte el a szabadság kérdését: gyökereken kiirtotta! A világmindenséget olyan óriási gépezetté változtatta át, melynek működését kikerülhetetlen hatású törvények szabályozzák. Az események végtelen hosszúságú oksági láncra vannak felfűzve. Minden, ami van, volt és lesz: okozat, ennek előidézője egy másik okozat, azt szintén okozat idézte elő és így tovább. Teljesen mellékes az okozatok okát, szóval azt, ami maga nem okozat, hanem okozó, az ú. n. első okot keresni, mert először a végtelenben lévén, úgymint feltalálhatatlan, másodsorú, mivel szükségszerűen gördül le, vagyis muszájból változik át okozattá, teljesen mellékes, hogy van-e vagy nincs.

Amíg ez a világgép érvényben volt, a szabadság semmiféle lehetősége sem merülhetett fel. A fizikai világ determinizmusától ugyanis teljesen elválaszthatatlan a szellemi világ determinizmusa. Ha az élőlények testének minden atomja belé tartozik a fizikai mindenségbe és az a saját malmában őrli őket, akkor az ember sem lehet egyéb önmagával tehetetlen anyagalmaznál. Teljesen felesleges neki lelket tulajdonítani és az öntudata sem lehet egyéb, mint a szükségszerűen legördülő atommozgásokat kísérő villódzás. De Istennek és a szellemi lényeknek — mivel semmit sem tehetnek, az okok és okozatok végtelen láncolatába belé nem avatkozhatnak — sem lehet köze ehhez a vüághoz és így igazán másodrangú kérdés, hogy vannak-e vagy hogy egyáltalán nem is léteznek. Nem elég azt állítani tehát, hogy a fizikai világ determinizmusa maga után vonja a szellemi világ determinizmusát, hanem ki kell jelenteni, hogy egész egyszerűen lehetetlenné teszi létét: kiküszöböli Istent és az emberi lelkét a mindenségből.

Az élettelen világgal foglalkozó tudományoknak azonban nem romolhatatlan koronája volt a mechanisztikus-determinisztikus világgép. Közismert, hogy napjaink fizikája nem fogadja el, sőt egyenesen elveti a múlt század által alkotott világgépet. Egész tudományos életünket felzaklatták a relativitás-tan, a quantum mechanika, az atomrombolás, bizonytalansági princípium stb. neve alatt ismeretessé vált korszakot alkotó felfedezések és legnagyobb fizikusaink egyenesen filozófiai erőfeszítéseket tesznek, hogy felvázolják a modern fizika világgépet.

Teljességgel lehetetlen egy rövid tanulmány keretében összehasonlítani a mechanisztikus világgépet a modern fizika világgépével, de kitérőt célunk szempontjából nem is szükséges. Elegendő csupán csak röviden utalni azokra a ma már általánosan elfogadott felfedezésekre, melyek a mechanisztikus világgép tudományos feladására vezettek. Első helyen áll közöttük a Heisenberg-féle határozatlansági elv: az elektron helyzetéről és sebességéről lehetetlen pontosan tájékozódni, mert ha pontosan ismerjük helyzetét, csak megközelítőleg ismerhetjük sebességét vagy fordítva; pontosan ismerve sebességét, csak megközelítőleg ismerhetjük helyzetét. Ez a felfedezés alapjaiban rendítette meg az oksági elv determinisztikus értelmezését. A fizikusok nem is titkolják, hogy az atommechanikus folyamatok megállíthatatlansága következtében az oksági elv úgyszólván minden jelentőségét elveszti a fizikában.

A modern fizika azonban nemcsak az oksági elv determinisztikus értelmezését adta fel, hanem a természeti törvényeket is másképp fogja fel. A bizonytalansági princípium és a Planck, Bohr, Schrödinger, Dirac nevéhez fűződő quantum-mechanika eredményei következtében fel kellett adni a determináló hatású és abszolút érvényű elsődleges természeti törvényeket. Helyükbe a valószínűség, a statisztikai módszer lépett és ezek alapján formulálták meg a másodlagos természeti törvényeket. Ezekre jellemző, hogy a szigorúan értelmezett kauzalitásról tudni sem akarnak és nem azzal foglalkoznak, aminek történnie kell, hanem azzal, ami valószínűleg történni fog. A valószínűségi törvények azonban mégsem kényszerítik a tudományt elv-feladásra, nem korlátozzák a tudományos kutatást a legkisebb mértékben sem, mert a középértékek törvényszerűségében teljesen megbízhatunk.

A természetben észlelhető törvényszerűségeket nem okszerűen működő mechanizmus idézi elő, hanem a fizikai jelenségek a véletlen folytán létrejövő indeterminált folyamatokon alapulnak és ezek a molekuláris folyamatok nagy száma miatt kapcsolódnak össze megfigyelhető törvényszerűségekké. Az egyes individuális folyamatok indetermináltak, a nagyszámú folyamatok determináltak, teljesen olyan értelemben, ahogy indeterminált az, hogy valaki meddig fog élni, azonban az, hogy 100.000 emberből hány éri el a hatvanas évet, determinált.

A véletlen bevezetése az új fizikai világgépbe azonban nem csak a felsorolt új felfedezések miatt vált szükségessé. Az entrópia, a termodinamika második törvénye ugyanis bebizonyította, hogy az idő valóság, iránya megfordíthatatlan s így a jövő azt a valóságos újat jelenti, ami nem a múltnak szükségszerű folyománya. Az újabb kozmogóniai elméletek a tér és az idő egyenjogúságán alapulnak és azt tanítják, hogy a világmindenség bármely helyén és pillanatában olyan új esemény léphet fel, melynek következményei lesznek a jövőben, anélkül, hogy előzményei lettek volna a múltban. Ennek a múltból levezethetetlen, előzmény nélküli eseménynek kereteit, melyek között bekövetkezése lehetséges, a valószínűségi törvények jelölik ki, előidézője pedig nem más, mint a „véletlen“. A véletlen tehát teljesen szabálytalan, indeterminált világot alkot és ez csupán csak a statisztikaszerűség és valószínűség révén alakul át a tapasztalat világanak szabályosságába és rendezettségébe.

Ezzel azonban még nem merítettük ki az új fizikai felfedezések minden jelentőségét. Ha ugyanis tovább foglalkozhatnánk velök, akkor kiderülne, hogy tulajdonképpen nem is a XIX. század fizikai világképének megdöntéséről, hanem beolvasztásáról van szó és nem tudományos forradalom, hanem kiegészítés zajlik le. Az új fizikai világkép, mint magasabb egység, felolvasztja, magába zárja a mechanisztikus világképet és így egy kettős rétegzettségű világmindenség titkát leplezi le előttünk.

A felszínen mutatkozó jelenségek viszonylagosak, a „véletlen“ szimbólumával jelölt ismeretlen valóság hatására keletkeznek és valószínűségi törvényekkel jellemezhetők. A dolgok s tünemények mélyén azonban az abszolútum rejtőzik. Az anyag, erő, tér és idő végső részecskéi, tekintet nélkül arra, hogy miképpen nevezzük őket, megváltoztathatatlanok, elpusztíthatatlanok és egymáshoz való viszonyukat abszolút érvényű törvények szabályozzák. Eddington transzcendentális törvényeknek nevezi őket s szerinte a világmindenség struktúrájához, minden létezés alapját képező abszolút valósághoz tartoznak. Ezek az ú. n. elsődleges természeti törvények azonban olyan tág kereteket jelölnek ki, hogy közöttük a „véletlen“ szimbólumával jelölt szabad kezdeményezők tevékenykedhetnek és munkájuk csupán csak statisztikailag jellemezhető.

A modern fizika világképe végeredményben tehát csupán csak szavakban különbözik a természetes józan ész, a bölcelet és a keresztény meggyőződés által kialakított világképtől. Az abszolútum Isten teremtő kezéből került ki, az elsődleges természeti törvények nem egyebek Isten megfellebbezhetetlen akaratánál és mindezek kezdettől fogva eszközt, módot, lehetőségeket, tág — bár áthághatatlan — kereteket adnak embernek és szellemi lénynek a szabad és felelősségteljes tevékenységre. Kezdetben teremtette Isten a mennyet és a Földet, — írja a Genézis; kezdetben volt a transzcendentális törvényekkel szabályozott őskáosz, ebben fellépett a „véletlen“, hatására megindult a keveredés s azóta a felszín rendje csupán csak viszonylagos és a szabad, új s előreláthatóan íltan események statisztikai összegződéséből áll — tanítja korunk fizikája.

A modern fizika világképe — mint láthatjuk — természettudományi szempontokból világította meg a Bibliában kinyilatkoztatott szellemi szabadságot, Isten teremtő és világfenntartó hatalmát, s egyéb Isten alkotta szellemi tényezők szabad kezdeményezését és áthidalta a törvény és a szabadság közötti és a bölcelet által eddig megoldani nem tudott ellentéteket. Mindezek megértése kedvéért ma már nem kell egyebet tenni, mint a szavak fölé emelkedni és helyesen magyarázni a szimbólumokat. „Véletlen“, illetve öntudatos szabad cselekedet ugyanazt a tényt je'enthetik, ha az egyik (a fizikus) kívülről nézi a bekövetkezett eseményt, a másik pedig (a hívó ember) a szellemi elhatározást veszi figyelembe. Az oksági elv és a célszerűség egymást kiegészíti ő helyes értelmezésére is megnyílt az út és bebizonyosodott, hogy az ember nincs bezárva a fizikai világ börtönébe s az anyagnak nem szolgálja, hanem — Isten által kijelölt kereteken belül — ura, szabad birtokosa.

A FIZIKAI INDETERMINIZMUS bebizonyosodásával azonban még nem oldódott meg az emberi akaratszabadság kérdése. Élőlények vagyunk és ha a fizikai világmindenségben szabadon mozoghatunk, célokat tűzhetünk ki és valósíthatunk meg: minden életjelenségünk biológiai törvényekkel jellemezhető. Azon ma már természetesen túl vagyunk, hogy az élettani folyamatokat fizikai és kémiai törvényekre vezessük vissza, mint ahogy azt az élettan mechanisztikus felfogása próbálgatta és a testet, lelket összeolvasztani akaró erőszakos elméleteknek is (pl. Fechner pszicho-fizikai

parallelizmusa, Loeb tropizmus, Semon engramm elmélete stb.) lejárt már az ideje. Mindezek együtt álltak és buktak a XIX. század mechanisztikus világgképével. Korunk világgképének az élettani tudományok organizmikus felfogása felel meg. Ez az élőlényeket olyan szervezeteknek tartja, melyek testi és szellemi összetevőből állanak és minden életjelenséget a két összetevő együttműködéséből vezet le.

Az organizmikus felfogást azonban nem szabad összetéveszteni a természetes józan ész által vallott test-lélek kettősségével. Ezzel szemben nagy haladást jelent, mert az élőlényeket alkotó szellemi összetevőt nem egy-neműnek, hanem összetettnek tartja és így a Biblia által kinyilatkoztatott test-szellem-lélek hármasságát vallja.

Az élőlény szellemi összetevőjén belül meg kell különböztetnünk a szellemi tényezőt az egyéni lélektől. A megkülönböztetés távolról sem elméleti okoskodások eredménye, hanem pontos megfigyelések és számtalanszor megismételt kísérletek bizonyításgevése. Magától értetődő módon a tudományos kutatás nem foglalkozhat közvetlenül ezzel a két valósággal, hanem csupán csak hatásaiból következtethet vissza rájuk. Mivel pedig az összes életjelenségek két, egymástól jól megkülönböztethető csoportba tartoznak, előidézőjük sem lehet egy, hanem kettőnek kell lennie. A következőkben nekünk is ezt a két jelenségsoportot kell röviden szemügyre vennünk, hogy a szellemi tényezőről és a lélekről fogalmat alkothassunk.

Az élet jelenségek első csoportját a születéstől a halálig terjedő idő alatt figyelhetjük meg. Ezekben az ember fokozatos önmagára eszmélése, tapasztalati tudásának felhalmozása, jellemző egyéni magatartásának kialakítása fáradságos felfelé kapaszkodás, keserves csalódásokból, kísérletezés és próbálkozás segítségével történik. Az egyéni lélek kétségtelenül üres, amint az ókortól fogva tanítja a bölcsélet. Valóságos tabula rasa, melyre az önmagára eszmélő „én” írja fel tapasztalatait.

Különbséget kell tehát tennünk az „én” és az egyéni lélek között. Ennek helyességéről belső átélései révén mindenki maga győződhet meg, mert ha létezésének végső, tovább nem osztható tényét akarja kijelenteni, akkor azt mondja: „én vagyok”, minden egyebet pedig — még saját lelkét is — csupán csak birtokolja. Az „én” és a lélek viszonyát úgy foghatjuk fel, hogy az „én” a lélekben eszmél önmagára. Vagyis a lélek a tiszta eszmélet és ennek valamiféle sűrűsödési, vagy vonatkozási pontja az „én”.

Az „én” az, aki örül és búsul, vágyakozik és kíván, célokat tűz ki magának s céljait testének és lelkének igénybevételével iparkodik megvalósítani. Testét mint életműszert birtokolja és használja, lelkéből pedig szellemi képességeit meríti és benne gyűjti össze s halmozza fel tudását, tapasztalatait, kialakított állásfoglalásait. Az egyéniség nem egyéb tehát az „én” önmagára eszmélésénél, önmegvalósulásának kibontakozásánál és így amit a test egyéni alakjának tartunk nem egyéb az „én” tevékenység bevéődésénél, az egyéni jellem pedig az „én” szellemi fényképe.

Sok mindent megmagyarázhatunk az „én” és az egyéni lélek felvázolt képével, de teljesen megmagyarázhatatlan a test és lélek keletkezése, fennállása, egymással és a külvilággal való kapcsolata. De mindettől függetlenül megoldhatatlanok még az általános életjelenségek és a méhenbelüli magzati élet és kifejlődés.

Általános életjelenségek alatt azokat a célszerű folyamatokat értjük, melyek mint az anyagcsere, növekedés, reflexek, regeneráció az élőlények fennmaradását, jólétét biztosítják. Köztudomású róluk, hogy öntudatlanok, vagyis az egyéni léleknek és az „én”-nek semmi szerepe sincs bennük. Ez a megállapítás nem elméleti okoskodások eredménye, hanem bármely pillanatban kísérletekkel bebizonyítható valóság. Az emberi testből, éppen úgy, mint ahogy akármelyik növényi vagy állati szervezetből kiemelhetünk egyes sejteket, sejtcsoportokat, szöveteket, sőt egész szerveket és táptalajon

és szövettényeszetekben életben tarthatjuk és életjelenségeiket tanulmányozhatjuk. Carrel, Ebeling tyúk, Loeb patkány sejtjeit, szöveteit tíz évvel az egyed halála után is, megfelelő módon tenyésztve, életben tartotta.

Ezek a túlélő szervek és szövetek táplálkoznak, növekednek, szaporodnak, mozognak és így mindenki előtt bebizonyítják, hogy az általános életjelenségek létrehozásában és fenntartásában a léleknek, az egyéni öntudatnak, az „én“-nek semmi, de semmi szerepe sem lehet. Ugyanezt bizonyítja a méhenbelüli élet is, mert itt a megtermékenyített parányi kis petesejtből néhány hónap alatt bonyolult összetételű és működésű szervezet fejlődik ki. Ezek nem történhetnek meg „maguktól“, hanem kell lenni „valakinek“, aki mindezeket a csodálatos tevékenységeket végrehajtja. Korunk szaktudósai az ismeretlen valakit szimbolikus névvel jelölik, mint ahogy a matematikusok az ismeretlent „x“-nek írják és eredményeiből iparkodnak visszakövetkeztetni rá. Leggyakrabban használt megjelölése az „immanens faktor“ elnevezés, mert ez találóan kiemeli, hogy benne rejlik minden élőlényben és hogy olyan tényező, aki cselekszik.

Könyvtárt töltenek meg ma már az összegyűjtött megfigyelések és kísérletek, úgyhogy felsorolásuk teljességgel lehetetlen. Éppen ezért csupán csak azt említem meg, hogy azok, akik elfogulatlanul és előítéletek nélkül vizsgálják át őket: a bentrejlő tényező tevékenységét célszerűnek, szabadnak, primér tudáson és képességeken alapulónak tartják.

A tevékenység célszerűségét az elért eredmény igazolja. Az újszülött testében ugyanúgy felépítési és működési tervet valósít meg a bentrejlő tényező, mint ahogy a házat építő, gépet tervező mérnök. Az életjelenségek legkisebbike is folytonos választáson, döntésen, probléma-megoldáson alapuló célratörő cselekedet. A szabadság kérdése elvben már a fizikai világkép tárgyalásánál eldőlt, a célratörés kézzelfogható eredményeivel pedig gyakorlatilag is szemléletessé vált.

A primér tudás feltételezését nemcsak megfigyelések és bizonyító erejű kísérletek teszik szükségessé, hanem egy elvi állásfoglalás is. Minden cél megvalósításához ismeretek kellenek, saját céljainkat pl. tanulással megszerzett ismereteinkkel valósítjuk meg. Akadtak olyan biológiai elméletek (pszicho-vitalizmus, neolamarckizmus), melyek ebből a közismert tényből indultak ki és feltételezték, hogy a bent rejlő tényező nem más, mint az életet létre hozó és fenntartó „világszellem“, aki a leszármazás évmilliói alatt kísérletezés és próbálkozás, százalmas kudarcokból való okulás árán „tanulja meg“ mindazt amire szüksége van. Ezeknek az elméleteknek kevés hívük van, mert egyrészt semmivel sem lehet őket bebizonyítani, másrészt minden azt mutatja, hogy a legkisebb hiba, tévedés vagy tudatlanság azonnal katasztrófát, az élet elpusztulását idézné elő. A tudásnak, melynek birtokában a bent rejlő tényező cselekedeteit végrehajtja, céljait megvalósítja: elsődlegesnek, tehát a tapasztalást megelőzően már meglévőnek kell lennie és ki kell terjednie a valóság teljességére, az egész világmindenségre.

Számos kísérlet történt a képességek, az ú. n. potenciák tisztázására is. A fizikai világmindenség folyamatai ugyanis nemcsak visszafordíthatatlan irányúak, hanem hatalmas erejűek is. A világ entrópiája növekszik, a keveredés fokozódik, a magára hagyottság, a véletlen hasznos munkalehetőségeket fogyaszt és hőt termel — tanítják a fizikusok. A bent rejlő tényező mindezzel szembe fordul, bonyolult és összetett készülékeket gyárt, hasznos anyagokat termel, erőket gyűjt s állít szolgálatába. Ha valaki szembe fordulva az árral felfelé tud úszni, annak ereje kétségtelenül nagyobb, képességei hatalmasabbak az általa legyőzötteknél.

Korunk biológiája, kísérleti fejlődéstana — dacára annak, hogy kerüli a metafizikát és a fogalmi meghatározásokat — megállapítja, hogy a bentrejlő tényező primér tudás és hatalom birtokában, szabad és célszerű tevékenységével építi fel és élteni testünket. Nem lépjük túl tehát a megengedett

következtetések határát, ha ezt még azzal egészítjük ki, hogy szintén ő az, aki megteremti és eszmélteti lelkünket. Ingyen kapunk tőle testet, céljaink, vágyaink megvalósítására alkalmas élet-műszert és ingyen kapunk lelket, „én“-ünk önmagára eszmélését lehetővé tevő szellemi képességek tárházát. És itt rögtön ki kell emelnünk, hogy a test és a lélek ingyen ajándékozása nem díszítő jelző, költői sallang, hanem elvitathatatlan természettudományi tény. A primér tudás és képesség ugyanis tökéletességet, teljes befejezettséget, változhatatlanságot jelent: nem a maga kedvéért él, nem a maga kedvéért teremt és tart fenn lelket és eszméletet a bentrejlő tényező, hiszen mindezekkel semmit sem nyerhet, nem gazdagodhat s nem változhat.

Az eddig felsoroltak természettudományi tények és igazságok. Hogy még nem általánosan elfogadottak, az semmit sem von le értékükből, hiszen ellenzőik mind a mechanisztikus élettani irány hívei. Azt pedig már láttuk, hogy a mechanisztikus felfogás a XIX. század determinisztikus fizikai világképére épült, csak az ragaszkodik hozzá, aki nem ismeri, vagy nem akarja ismerni korunk fizikai világképét és így még nem vette észre, hogy a szilárdnak vélt talaj már rég kisiklott lába alól s most összes elméleteivel együtt légüres térben lebeg.

Nyugodtan szemügyre vehetjük a felsoroltakat és ha egybevetjük őket, azonnal ki is mondhatjuk, hogy ki az a bentrejlő tényező, aki bennünket éltet és eszméltet? Nem más, mint maga az élet és az eszmélet, vagyis az „élet lehellete“, aki által „élőlényvé lett az ember“ (Genézis 2, 6.). Emberi mivoltunk a test-szellem és a lélek olyan hármassága tehát, melynek középpontjában a szellem van, akit a biológia „bentrejlő tényezőnek“, a Biblia pedig „az élet lehelletének“ nevez és ő az, aki bennünket éltet és eszméltet és egybekapcsol saját testünkkel s külvilágunkkal.

A teremtés, éltetés és eszméltetésnél nem kisebb jelentőségű ugyanis szellemünknek az a tevékenysége, mely által „én“-ünkkel működéscséli kapcsolatba lép. Mert mi önmagunktól semmire sem lennénk képesek. Gondoljuk át pl. figyelmesen legegyszerűbb öntudatos mozdulatunkat! Mennyi mindennek kell megtörténnie, hogy egy előttünk fekvő tárgyat megragadhassunk és odébb tegyük. Sejtelmünk sincs arról, hogy agykérgünk sokmillió mozgó ducsejtje közül melyeket kell izgalomba hozni, az idegingerületet milyen bonyolult állomásokon és pályákon kell keresztülvezetni, hány ezer izomrostot kell ellazítani, másokat összehúzóásra készíteni, hogy ujjaink éppen a kívánt tárgyat ragdthassák meg!?

„En“-ünknek és szellemünknek együttműködését szemléltetően mutatják automatizmusaink és szokásaink kialakulásai. Legegyszerűbb öntudatos mozdulatunkat is kísérletezés és próbálgatás, fáradságos tanulás és gyakorlás segítségével csiszoljuk ki. Mikor azután kialakítottuk legcélszerűbb formáját: öntudatlanná, automatikussá válik. Így tanultunk meg a járástól az írógépen való írásig mindent. A magyarázat egyszerű. Szellemünk azt akarja, hogy fejlődjünk, tökéletesedjünk, mindjobban önmagunkra eszméljünk s kialakítsuk jellemző magatartásunkat és egyéniségünket. Újabb és újabb feladattal kerülünk tehát szembe és ezeket tapasztalati tudásunk felhasználásával, kísérletezés és próbálgatás segítségével kell megoldanunk. Ha ezt megtettük, felszabadulunk a vele való fáradozástól, hogy új feladatok megoldására szentelhessük képességeinket. Éltető szellemünk veszi le rólunk a munkát és ugyanúgy végzi azután, mint reflexeinket, elemi életjelenségeinket: célszerűen, pontosan, anélkül, hogy tudnánk róla.

Be kell végre látnia mindenkinek, hogy élettani szabadságunk olyan ingyen kapott ajándék, melyet éltető és eszméltető szellemünk rendkívül bonyolult és sokrétű tevékenységével teremt meg és tart fenn. Végtelen bölcsességgel és mindenható hatalommal teremt meg testünket, lelkünket

és csodálatos mindentudással választja ki és használja fel eszköz gyanánt életünk fenntartására a fizikai világmindenség anyagait és erőit. Amit pedig biológiai törvénynek tartunk: nem egyéb az ő akaratánál. Szabad és mindenható akaratával azok között az elsődleges természeti törvények között tevékenykedik, melyeket a világ kezdetekor úgy jelölt ki, hogy tág kereteket nyújtsanak eljövendő éltető tevékenysége számára, önmagára eszmélő „én“-ünket úgy vezeti s gyámolítja aztán, hogy nem is tudunk róla és úgy éljük életünket, mintha önmagunktól élnénk.

Kétségtelen tehát, hogy amint a fizikai szabadság a világmindenség szerkezetéhez tartozik és az elsődleges természeti törvények által megvont keretekkel intézményesen biztosított, ugyanígy az élettani szabadság is megfellebbezhetetlen teremtői akarat adományozta valóság. Ez a szabadság azonban nem kizárólag az ember szabadsága, hanem az egész teremtett organikus világé. Az élettani megfigyelések és kísérletek nem tesznek, de nem is tehetnek különbséget ember és állat között. A „bentrejlő tényező“ a véglényt és a tudóst ugyanazzal az elsődleges tudással, képességekkel s szabadsággal élteti és eszmélteti. Még a megtaposott feregnek is van „én“-je, amit szembeállít a „más“-sál és minden állat döntések elé kerül, tapasztalati tudást gyűjt s egyéni magatartást alakít ki. Az állatlélektan, a magatartástan megfigyelési és kísérleti eredményeit a test-szellem-lélek hármasságával jól megérthetjük s a kényszer és kín közismert elvét arra az immanens parancsra vezethetjük vissza, amelyik azt mondja: „élj!“. Éppen ezért az élettani szabadság áthághatatlan két határa, a fájdalom és a gyönyör egészen az élet kezdetéig, az öntudat pirkadásáig nyúlik le.

Kétségtelen: az ember több az állatnál! De ezt a többletet éppen úgy nem olvashatjuk ki az élettanból, mint a biológiai valóságokat a fizikából. A lélektan, még hozzá az emberi lélektan kell megkérdeznünk. Itt azt a választ kapjuk, hogy az ember nemcsak élő, hanem erkölcsi lény. Az öröm, a boldogság egyrészt, a bánat, a szégyen, az undor, másrészt az az új keret, melyen belől új, az élet kiteljesítésére, a kín kerülésére s a gyönyör keresésére alkalmas szellemi képességektől minőségileg különböző szellemi képességek nyilvánulhatnak meg.

Az tehát az ember és az állat igazi különbsége, hogy az embernek új, az állat lelki életétől minőségileg különböző szellemi képesség adatott. Láttuk már, hogy az élők világán az élet kiteljesítését elrendelő bentrejlő parancs vonul végig és az élőlénynek olyan lelki képesség adatott, hogy a parancsnak megfelelhessen. Az ember azonban ezenkívül új parancsot, a szellemi fejlődés, az erkölcsi tökéletesedés parancsát kapta s hogy ennek eleget tehessen: új szellemi képességgel ajándékoztam meg és kitarultak előtte a szellemi világ kapui.

Kétféle világban élünk, kétféle belső indítást kapunk és kétféle szellemi képességgel rendelkezünk. Ezeket kapcsolatba hozhatjuk egymással, szembeállítva őket, ellentétet, feszültséget idézhetünk elő lelkünkben és mérlegelve, bírálgatva választhatunk közöttük. Megítélhetjük ítéleteinket, felülbírálnak állásfoglalásainkat. Olyanok vagyunk, mint a parthoz ért úszó, mert míg az állat az élet óceánjába teljesen belémerítve a hullámokkal emelkedik és süllyed és soha kívülről nem nézheti magát — mi szilárdan megvetve lábunkat dacolhatunk a hullámokkal, de elrúgva a partot: újra átengedhetjük magunkat az árnak.

A modern lélektan és bölcelet csak most kezdi felfedezni a kétféle szellemi képességen alapuló szabad választást, felelősséget és erkölcsi méltóságot. Az Új-Testamentum viszont immár tizenkilenc évszázada figyelmeztet a két úrra. Akik egyszer megelégszenek azzal, hogy nyárspolgári bölcseséggel megadjuk mindegyiknek a magáét, máskor azonban egész éle-

tünket, teljes egzisztenciánkat követelik és gyötrelmes válaszútra kényszerítenek, mert nem szolgálhatunk egyszerre nekik és ha az egyiket szeretjük, a másikat gyűlöljük.

Két világban élünk, két úr kívánja szolgálatunkat s mi közöttük állván, azt választjuk, amelyikhez jobban vonzódunk, amelyiknek szívesebben fogadjuk parancsait. Ez a lelkiismeret szabadsága és ez az emberi méltóság Istentől megvetett fundamentuma!

A fizikai, az élettani és a lelki szabadság együttvéve olyan természeti adottságokat képeznek, melyeket ingyen-ajándék gyanánt kaptunk Istentől és amelyek akaratszabadságunk intézményes biztosítottóságát jelentik. Mindezek azonban csupán csak lehetőségeket nyújtanak. Rájuk építjük társadalmi rendszereinket, hogy új korlátok közé szorítsuk önmagunkat és másokat. Világos tehát, hogy az akaratszabadság kérdése az Istenadta szabadság felismerésével és tudományos igazolásával távolról sem dőlt még el. Az utolsó szót az egyén és a közösség kölcsönhatása mondja ki. Ennek megvilágítása kedvéért az egyén és a közösség egymáshoz való viszonyát kellene szemügyre venni. Először természettudományi szempontból kellene megvizsgálni a társadalmak kialakulásának s fennállásának törvényeit és hogy mit veszít és nyer az egyén a közösségi élet által, — azután a szellemtudományok felhasználásával kell megvilágítani az „én“ önmegvalósító iparkodásának és a közösségek kollektivizáló törekvéseinek kölcsönhatásait — hogy végül mindent a vallásos hit s örök emberi rendeltetésünk serpenyőjébe vetve: gazán megmérhessük akaratszabadságunk végső valóságát, célját és értelmét.

REÖK IVÁN